

Rondblik

Ongeloof en Revolutie

Het meesterwerk van Groen van Prinsterer in hedendaags Nederlands: een gebeurtenis!

J. Kamphuis

Toen Guillaume Groen van Prinsterer in 1876 was gestorven en werd begraven, spraken men van hem, ja als van een vroom christen, een man van veel betekenis in zijn tijd, maar wel een man van de verleden tijd.

In het begin van de vorige eeuw klaagde een van Groens leerlingen, prof. Fabius, in het tijdschrift *Anti-Revolutionaire Staatskunde* dat de stem van Groen eenzaam was gebleven. Fabius schreef boven zijn studie de bittere woorden: ‘Groen van Prinsterer – nooit gevolgd.’

In het midden van de vorige eeuw, kort na de Tweede Wereldoorlog, in 1947, nam een aantal christelijke historici in feite afscheid van Groen als historicus in de bundel *Groen's Ongeloof en Revolutie*. En weer klonk: Groen was wél een vroom christen, een getuige van het evangelie, maar hij was eigenlijk als historicus mislukt. En het één (getuige van het evangelie) hing toch wel samen met het ander (mislukt als historicus).

Lezingen

Maar zie: aan het einde van het jaar 2008 verschijnt een ‘hertaling’ van Groens staatkundig hoofdwerk uit 1847 in hedendaags Nederlands van de hand van de jonge taalwetenschapper en politicoloog Arie Kuiper (geb. 1986!) – in nauwe coöperatie met zijn vader, dr. Roel Kuiper. Een hertaling zó zorgvuldig, met zoveel nauwgezette liefde tot stand gebracht, dat we van een heuglijke gebeurtenis mogen spreken: het moederboek van antirevolutionaire en christelijk-historische richting is nu toegankelijk voor een *breed* publiek. In *Ongeloof en Revolutie* heeft Groen de lezingen gebundeld die hij in de winter van 1845-1846 voor een *klein* publiek, een twintig man, in zijn eigen ‘boekenkamer’ heeft gehouden en die hij in 1847 in het licht zond. Zijn stijl was ook toen al niet gemakkelijk. De vele aforismen prikkelen wel de aandacht, maar geven aan het geheel van de tekst toch iets ondoordringbaars. Daarbij komt dat Groen onbekommerd citeerde uit het werk van allerlei auteurs van onderscheiden taalgebied.

En toch: in de loop van de tijd blijkt telkens weer, dat Groen hoorders weet te vinden in zijn behandeling van de Nederlandse geschiedenis, maar ook in zijn staatkundige en staatsrechtelijke publicaties: vóór alles in zijn *Ongeloof en Revolutie*. Er lopen duidelijk lijnen van dit werk naar dat van de voorman van de Christelijk-Historische Unie, mr. A.F. de Savornin Lohman en óók naar Abraham Kuyper, die domineerde in de Anti-Revolutionaire Partij. Prof. K. Schilder kon in zijn grote verzetsartikelen uit 1940 met recht spreken over en vanuit zijn gevormd zijn in de ‘school van Groen en Kuyper’ (*De Reformatie* van 2 aug. 1940). Laten we ook nooit vergeten dat De Savornin Lohman vertrouweling van Koningin Wilhelmina was, en Groens *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland* had de jonge koningin steeds onder handbereik! Dat heeft haar in haar koninklijk verzet tegen de dictatuur van het nazidom vanuit Engeland leidinggegeven!

Actueel

En: hoeveel honderden, ja duizenden onderwijzers in het christelijk onderwijs van de 19^e en 20^e eeuw hebben zich voor hun lessen in de vaderlandse geschiedenis niet laten inspireren door Groens historisch *Handboek*. De eerste druk verscheen als vrucht van zijn veelomvattende archiefstudie in 1846. En toen was Groen klaar voor zijn lezingen, gebundeld in 1847. Toen ving zijn moederboek van ‘tégen de revolutie het evangelie’ de tocht door de tijd aan. Het zoekt nu in deze nieuwe eigentijdse zeggingswijze weer het publiek, allereerst van Nederlandse christenen, jong en oud.

En als altijd zal het ook nu – het is mijn vaste overtuiging – weten te inspireren. Het komt ook nu echt op tijd. Nu is toch de brandende vraag: verstaan we onze eigen tijd en onze eigen strijd in Nederland? Verstaan we de *eigen* opdracht van de christelijke politiek in het huidige Nederland, het huidige Europa, onze huidige wereld? Nu vraagt Groen opnieuw gehoor!¹ Terecht is in het *Nederlands Dagblad* bij de aankondiging van deze hertaling van *Ongeloof en Revolutie* opgemerkt, dat het duidelijk is dat het boek vandaag ook een *kritische* functie heeft naar de christelijke partijen in het huidige parlement, zowel naar de kant van enerzijds het CDA en anderzijds de SGP, maar ook naar de kant van de ChristenUnie: waar blijft de architectonische kritiek op het regeerbeleid, nu om één voorbeeld te noemen het onderwijs in Nederland, ook het christelijk onderwijs, de volle aandacht heeft van de huidige minister Plasterk, die van zijn atheïsme geen geheim maakt en door dat atheïsme gedreven homoseksuele praktijk propageert? Hoe had het brede veld van het onderwijs Groens sterke aandacht niet! Hij, de kinderloze, bleef altijd de kinderen voor ogen houden! En in zijn dagen wist hij zich geroepen tot de strijd voor het onderwijs. Hoe dan wij niet in onze tijd!

Kanttekening

Hoe groot is de betekenis dat Groens ‘tegen de revolutie het evangelie’ en zijn ‘in ons isolement, nl. onze *beginselfvastheid*, ligt onze kracht’ weer stem krijgt, nu zijn hoofdwerk in staatkundig opzicht in toegankelijke vorm ons weer wordt aangeboden! Er is studiewerk aan de winkel voor onze voorgangers in kerk en staat! En met die voorgangers ook werk aan de winkel voor onze politieke en kerkelijke studieverenigingen.

Eerlijk is eerlijk: het blijft een zware klus naar Groen intensief te luisteren. Ook in ‘hertaling’ maakt hij het zijn lezers niet gemakkelijk. Zelf verzuchtte hij eens: de ‘gaaf’ om populair te schrijven is mij niet gegeven. Ik meen dan ook een kleine kritische kanttekening te moeten plaatsen bij de eerste noot van de bewerker op p. 25, waar Groens *Handboek* van de vaderlandse geschiedenis een ‘populaire geschiedschrijving’ genoemd wordt. Groen heeft ongetwijfeld een ‘volksboek’ over onze geschiedenis willen publiceren. Maar ook het *Handboek* heeft een zeer gedrongen stijl. Bij de gebleven moeilijkheid van Groens stijl komt ook nog dat hij, zoals wij al opmerkten, onbekommerd citeert uit tal van buitenlandse geschriften! De huidige bewerkers van *Ongeloof en Revolutie* hebben ons zeer geholpen door veel van deze aanhalingen toegankelijk te maken. Zij konden daarbij gebruikmaken van de uitgave van Groens hoofdwerk door dr. Smitskamp uit 1951 en van de Engelse editie door A.J. van Dijk in zijn dissertatie van 1989 *Groen van Prinsterer's Lectures on Unbelief and Revolution*. Maar ook op het terrein van de vele citaten blijft Groen geduld vragen!

Dankbaar

Maar dat geduld loont. Juist in onze tijd, nu wij hoe langer hoe meer in een Europese context komen te leven en heel de wereld vaak een dorp lijkt! Ook in staatkundige zin leven we in een internationale situatie. Welnu, Groen was het tegenbeeld van een geboorneerde en kortzichtige Hollander, zoals er zovelen waren in de 19e eeuw. Nee, hij zócht zijn medestanders en leermeesters waar hij ze maar vinden kon: bij de Duits-lutherse Friedrich Julius Stahl, bij de

Engelse Edmund Burke en vóór alles bij de Franse theoloog-historicus Jean Henri Merle d'Aubigné, die door zijn prediking van de Christus der Schriften in Brussel, waar de jonge Groen een aantal jaren verblijf hield voor zijn werk in dienst van Koning Willem I, het hart van deze begaafde jongeman raakte – voorgoed! Hij raakte dat hart door de verkondiging van de blijde boodschap van de gekruisigde en opgestane Heiland, de Christus der Schriften, Heer van de geschiedenis.

De lezer zal begrijpen hoe dankbaar ik voor deze uitgave van *Ongeloof en Revolutie* ben. Is er dan geen kritiek? Eigenlijk niet! Ik wil alleen een paar suggesties doen aan de bewerkers voor mijns inziens een wel zeer gewenst *vervolg* van hun werk. Daarin zal ook af en toe enige kritiek doorklinken, maar die wordt dan gedragen door grote erkentelijkheid bij wat ons tot nu toe door de beide Kuipers in een unieke coöperatie (zoon en vader!) is geboden.

Bijbelvertaling

Groen leefde uit en met de Bijbel. Dat stempelt zijn taal, ook wanneer hij staatkundige vertogen houdt. De tekstverwijzingen in *Ongeloof en Revolutie* zijn dan ook talrijk uit Oude en Nieuwe Testament. De hertalers noteren dat meestentijds zorgvuldig. Voor wat het Nederlands betreft gebruikte Groen uiteraard de Statenvertaling (SV). Voor de hertalers rees de vraag: welke vertaling volgen wij? Ze hebben gekozen voor de NBG-vertaling van 1951. Een keus die zich wel laat verdedigen: ‘De Nieuwe Bijbelvertaling zou ... niet passen bij de stijl van het boek’ (p. 23). En inderdaad, de vertaling van 1951 leunt sterk op de Statenvertaling. Die keus ligt dus wel enigszins voor de hand. Toch rijzen hier vragen voor mij. ‘1951’ was al verouderd toen de vertaling compleet was. Is het nu nog veel meer en zal snel helemaal uit het beeld van het huidige Nederlands zijn verdwenen. Zal dat niet betekenen dat *Ongeloof en Revolutie* juist op een voor Groen zéér aangelegen punt weer snel verouderd, ondanks de hertaling, ja juist vanwege de hertaling-op-dit-punt? Daarbij komt ook nog dat ‘1951’ echt wel predikantenwerk is geweest. Geen kwaad woord over deze mensen (ik behoor tot hen!). Maar het mooie ‘doeltaalgerichte’ van de NBV is in ‘1951’ absent en het kernachtige van de SV is ook voor een groot deel verloren gegaan. Stel nu eens – ik hóóp het! – dat de hertaling van *Ongeloof en Revolutie* een tweede druk krijgt, zou het dan geen overweging verdienen toch over te gaan op de NBV? Of wellicht is de herziene SV compleet – dáár is wel neerlandistieke deskundigheid aangetrokken. Wie weet is dat te overwegen. Maar mijn voorkeur gaat uit naar de NBV, juist nu de Kuipers een hertaling in hedendaags Nederlands beogen.²

Voorrede

Een volgend punt. Ik mis tot mijn spijt de Voorrede die Groen in 1847 aan *Ongeloof en Revolutie* meegaf: zeven bladzijden lang. Smitskamp heeft in zijn uitgave van 1951 daaraan wél een plaats gegeven. Volkomen terecht! Men kan wel klagen dat het erg lang duurt voordat Groen ten langen leste aan de ontwikkeling van zijn hoofdgedachte toe is: in het *achtste* hoofdstuk pas (in deze hertaling p. 171). Maar daartegenover staat dat Groen direct in het *begin* van zijn Voorrede zegt: het gaat er mij om in een ‘historisch betoog’ aan te geven ‘dat er een natuurlijk en noodwendig verband is tusschen *ongeloof en revolutie*’. Met andere woorden: laat de sprong naar de *ontwikkeling* van de ‘hoofdgedachte’ lang zijn, Groen heeft wel een sterke *springplank* aangereikt! Maar die mist nu in deze hertaling.

Sterkten

Daar komt een toch wel belangrijk punt bij. Door de Voorrede van 1847 te laten wegvallen, valt ook weg de verwijzing naar wat de apostel Paulus in de tweede brief aan de gemeente van Korinte schrijft over ‘de gedachten (die vanuit ‘het revolutionair beginsel’) niet tot de gehoorzaamheid van Christus geleid zijn’. Want, zo betoogt Groen reeds in deze Voorrede: ‘daar zal noch kunde, noch vernuft, noch ervaring, noch bestudeering van al wat in de afgrijselijkheid der Revolutie (in het Frankrijk van 1789), zal niets, in één woord beletten dat men langs dezelfde baan naar denzelfden afgrond worde gesleept’ (Voorrede, p. XI). Dat zwaarwegende woord ‘*de gehoorzaamheid van Christus*’, zoals de SV het vertaalt, is voor Groen voortdurend in *Ongeloof en Revolutie* het beslissende punt voor héél het christelijk leven, ook voor de staatkunde, nl. om alle ‘sterkten’ neer te werpen tegen de kennis van God. Groen komt daarop ook terug in hoofdstuk VII van *Ongeloof en Revolutie*, wanneer hij ‘dode regtzinnigheid’ afwijst in de strijd van de geesten: ‘dit (die dode rechtzinnigheid!) zijn niet de wapenen van den apostolischen krijg, ook in de hand der Hervormers, krachtig door God tot nederwerping der sterkten.’ Kennelijk hebben de hertalers hier niet de verwijzing naar 2 Korintiërs 10:5 onderkend, want zij geven Groen hier weer door: ‘om met Gods hulp de *sterksten* neer te slaan’ (p. 166). Maar het gaat Groen om de sterkten. Hij heeft het oog op de ‘beginsels’ van het revolutionaire denken.

Minstens nog één keer komt Groens verwijzing naar 2 Korintiërs 10:5 in de hertaling te kort. Dat is helemaal aan het einde van *Ongeloof en Revolutie*. Daar luidt de hertaling als volgt: ‘Het geloof overwint de wereld. Om de wereld te overwinnen is het nodig vooraf in ons eigen geweten de overwegingen te ontronen en elke hoogte die zich verheft tegen de kennis van God neer te halen en alle gedachten als gevangenen te leiden tot de gehoorzaamheid van Christus.’ Er volgt hier niet een verwijzing in een noot naar de tekst uit 2 Korintiërs! Maar het is meer dan duidelijk, dat *deze* tekst Groen voor ogen staat als hij in het slot van zijn lezingen over ‘de gehoorzaamheid van Christus’ (SV) spreekt. Dan is het bij hem de *climax* van alles wat hij heeft gesproken. Dat blijkt zelfs uit de hoofdletters die hij opeens invoert als hij over die gehoorzaamheid van het geloof spreekt. Dan schrijft hij het zó: ‘alle gedachten gevangen leiden tot de gehoorzaamheid van CHRISTUS.’ En dat bij een man die bijna nooit kapitalen gebruikt om te accentueren.

Hoofdletters

Terecht heeft Smitskamp in zijn hertaling deze hoofdletters gehandhaafd! Je hoort als het ware Groens zachte stem zich hier verheffen. Dáár gaat het hem om! Niet om ‘dode rechtzinnigheid’, ook niet theologische of dogmatische spitsvondigheden. Altijd weer is het de CHRISTUS van het evangelie, die op hem beslag heeft gelegd, hem ook als politicus in zijn dienst heeft genomen, zoals hij het in dat kostbare aforisme heeft vastgelegd: ‘Een staatsman niet, een evangeliebelijder’! Dáárin is Groen nog altijd ons ten voorbeeld, ook op ‘publiek terrein’!

Daarom heb ik op dit punt van de functie van de tekst uit 2 Korintiërs het detailonderzoek in dit artikel niet ontweken, al zal het voor de lezer misschien wat moeilijk te volgen zijn. Maar *hier* zien wij Groen nu in het hart! Dat hebben de beide hertalers natuurlijk ook goed begrepen. Daarover geen misverstand. Maar misschien willen zij bij een volgende uitgave detailkritiek in hun overwegingen meenemen.³ Groen in het hart zien betekent altijd weer er zélf rijker door worden! Hij was met overtuiging een gelovig belijder van *gereformeerde* belijdenis. Hoe heeft hij niet gestreden voor de rechten van die belijdenis in de hervormde / de gereformeerde kerk! Maar deze belijdenis dan wel naar zijn bondige zegswijze: ‘ondubbelzinnig én onbekrompen’! Hij kan ook onze leermeester zijn in christelijke ruimhartigheid. Het is zo mooi hem ervoor te horen pleiten om een wapen dat we in de Leerregels van Dordrecht hebben ontvangen in de strijd tegen de vijand, nl. van het religieuze

humanisme, niet te gebruiken om de *vrienden* te weren. Hier spreekt de christen van het Reveil. Ook wanneer we hem horen waarschuwen tegen het gebruik van de leer van de uitverkiezing als centraal element in godsdienstige vertogen in sommige kringen van de Afscheiding óf in het ‘vooropstellen’ van de predestinatie, zoals hij het bespeurde bij de jonge Abraham Kuyper.

Inhoudsopgave

Hierboven heb ik al een enkele keer verwezen naar de uitgave van prof. Smitskamp van *Ongeloof en Revolutie* uit 1951. Ik kom daar graag nog eens op terug. Ook hij geeft iets als een hertaling. Veel minder ingrijpend dan we van de beide Kuipers hebben ontvangen. Mijn voorkeur gaat uit naar hun werk van *Ongeloof en Revolutie*. Maar Smitskamp heeft in zijn uitgave toch ook een enkel element dat ik wat mis in de nieuwe hertaling in de reeks ‘Klassiek licht’. Juist omdat Groen in de structuur en opzet van *Ongeloof en Revolutie* veel van het geduld van zijn lezers vraagt, is Smitskamp ons zo behulpzaam door een uitvoerige inhoudsopgave aan zijn uitgave toe te voegen (p. 339-344). Het is echt – zo kan ik uit ervaring spreken! – een goede hulp bij de bestudering van *Ongeloof en Revolutie*. Zou zo’n hulp bij een volgende uitgave van *Ongeloof en Revolutie* ook niet te pas kunnen komen? Nog iets: Groen schreef betrekkelijk kort na de Franse *revolutie* van 1789 e.v.j. Maar we zijn nu ruim anderhalve eeuw van de publicatie van zijn lezingen af en meer dan twee eeuwen van de doorbraak van deze uitbarsting van het *ongeloof*. Kennis van de historische feiten is vaak schamel. Smitskamp wist dat ook. Daarom is hij zijn lezers te hulp geschoten door in een kort aanhangsel een lijst te geven van ‘feiten en data uit de Franse geschiedenis van 1789 tot 1799, voor zover Groen daarvan melding maakt of waar hij op zinspeelt’. Zou dit ook in een vervolguutgave geen plaats kunnen krijgen in de uitgave van de beide Kuipers?

Twee delen

Misschien wordt mij tegengeworpen dat het boek, dat binnen de reeks toch al behoorlijk omvangrijk is, bij verdere uitbreiding wat onhanteerbaar wordt. Ik hoor de uitgever van de reeks al bezorgd reageren! Maar wat zou erop tegen zijn om bij een volgende oplage (zie boven voor wat mijn verlangen betreft!) het boek in *twee* delen uit te geven? Dan zou tegelijk kunnen worden overwogen om de bladspiegel wat meer het karakter te geven dat bij een studieboek past. Ik vind de bladspiegel weinig uitnodigend om in de kantlijn af en toe eens een opmerking te plaatsen. Het lukte mij tenminste maar moeilijk op de bladzijden waar ik steekproefsgewijze heb gecontroleerd, in margine een korte aantekening te maken. Meer dan een uitroepteken of een klein vraagtekentje kon er meestal niet af.

En omdat *Ongeloof en Revolutie* niet is bedoeld en ons niet is gegeven om ‘met een boekske in een hoekske’ te gaan zitten, maar ons behulpzaam wil zijn christen in de samenleving te zijn, juist nu, daarom moet de *wijze* van uitgave daaraan dienstbaar zijn! Juist nu meer dan ooit het gevaar dreigt dat *ons* ideaal op het publieke terrein zal worden dat er over en weer ‘neutraliteit’ zal worden betracht. Ik zag het woord zelfs al opduiken in het *Nederlands Dagblad*: de staat, de overheid zou *neutraal* moeten zijn. Gelukkig werd dat haastig gecorrigeerd door: ‘of beter onpartijdig’. Voor een lief ding had ik gewild dat heel dat nare woord ‘neutraal’ geschrapt was. Het is Groen van Prinsterer geweest, die in een van zijn aforismen ons heeft geleerd: ‘*onpartijdig* kan alleen hij zijn, die (in de strijd van de beginselen) *partij* kiest.’ Een raadselspreuk? Nu, dan is de studie van *Ongeloof en Revolutie* dus voor ons allen heilzaam: ‘de gehoorzaamheid van Christus’ houdt voor geen enkele grens halt. En we worden niet geroepen op politiek erf om alleen maar voor ‘christelijke *deelbelangen*’ op te komen. Nee: ‘geen duimbreed’ ontkomt aan de zegenende vrijmaking van

‘de gehoorzaamheid van Christus’. Moge daartoe de hertaling die ons van een van Groens hoofdwerken is gegeven, dienstbaar zijn!

Groen van Prinsterer, *Ongeloof en Revolutie (1847)*, is bewerkt en ingeleid door Arie Kuiper en Roel Kuiper, en verscheen in de serie ‘Klassiek licht’ als uitgave van het *Nederlands Dagblad* (ISBN 978-90-72801-19-7, 390 pag. De prijs is € 15,90 (voor abonnees op de serie € 12,70).

Noten:

- ¹ Het is te betreuren dat de uitgever op de rug en het omslag van het boek, dat verschijnt in de serie ‘Klassiek licht’, ons de mededeling doet geworden dat *Ongeloof en Revolutie* uit het jaar 1849 is. Waarom toch deze akelige blunder? 1849 is het jaar waarin Groen vanuit het thematisch werk *Ongeloof en Revolutie* zijn *Grondwetsherziening in Eensgezindheid* publiceerde met het oog op de nieuwe Grondwet van 1848. *Ongeloof en Revolutie* uit 1847 en *Grondwetsherziening in Eensgezindheid* uit 1849 zijn monumenten in de gang van het negentiende-eeuwse Reveil naar de praktijk, naar de praktijk van de staatkunde en het parlementaire werk. Groen zou in al zijn eenzaamheid – hij werd vaak getekend als ‘veldheer zonder leger’! – een van de zeer groten worden uit de Nederlandse parlementaire geschiedenis! Dr. Elisabeth Kluit heeft over die gang naar de praktijk mooi geschreven in de slothoofdstukken van haar meesterwerk *Het protestantse Reveil in Nederland en daarbuiten*, tweede druk 1970.
Wie de jaartallen in de gaten houdt, ziet als voor ogen hoe Groen met haast (niet met overhaasting!) de *praktijk* zocht: eerst is er zijn veelomvattend archiefwerk in de archieven van het huis van Oranje-Nassau. Dan op grond daarvan het historisch *Handboek* uit 1846. In de winter van 1845-1846 houdt hij zijn lezingen over *Ongeloof en Revolutie*. Vrijwel ongewijzigd – omdat er haast geboden is! – publiceert hij dan in 1847 het boek. Dan is het toch wel erg spijtig dat de uitgever van deze hertaling zo slordig met de jaartallen omspringt: één blik in de Inleiding, door dr. Roel Kuiper verzorgd, had hem voor deze uitglijder kunnen behoeden!
- ² Dat wil niet zeggen dat ik kritiekloos zou staan tegenover de NBV of tegenover de radicale vrijgave daarvan door de synode van Amersfoort-Centrum. Maar de NBV maakt haar doelstelling ‘brontekstgetrouw, doeltaalgericht’ wél waar!
- ³ Verder zal ik details voorbijgaan. Bijvoorbeeld: het ‘omdat’ op p. 154 is m.i. geen correcte hertaling van Groens ‘omtrent’, dat hij gebruikt voor ons ‘betreffende’.